

DOMOKOS ÁRON

„Minden, ami növekszik, az egyszer elpusztul” Végidők az irodalomórán

Jelen tanulmány az általános és középiskolai olvasóvá nevelés diskurzusához, illetve a populáris irodalom, azon belül is az SF-zsáner tanórai alkalmazásának kérdésköréhez kíván kapcsolódni – óravázlat-készítést támogató anyagként. A zsáner szakértői úgy látják, az SF-írások nemcsak az irodalmi szövegek működési módjának megvizsgálására, az irodalom történetének egy különleges aspektusának bemutatására biztosítanak kiváló lehetőséget, hanem saját társadalmi valóságunk megértésére is. Mindemellett elfogadásra / testvériségre, környezettudatosságra nevelésre és a kritikai gondolkodás, illetve a kreativitás fejlesztésére is alkalmazhatók. „Az SF egy ajtó, mely a diák számára rányíthat a többi tantárgyra, tudományra, gondolkodási módra, az egész személyiséget aktiváló életterületekre: történelemre, pszichológiára, vallásra, gazdaságra, szociológiára, ismeretelméletre, filozófiára és persze a természettudományokra” (DOMOKOS 2019a). A ma egyre népszerűbb posztapokaliptikus és disztópikus SF-történetek közül e tanulmány ezúttal – egy konkrét kortárs magyar SF-kisprózán, az *Aranyösvényen* c. rendhagyó „posztapokaliptikus szegénylegény-történet” társadalomkritikai aspektusainak bemutatásán keresztül – a posztapokaliptikus, a végidők reprezentációjával foglalkozik, s magáról a szubzsánerről igyekszik pár megállapítást tenni, s néhány más kortárs SF-re is felhívni a tanárok, diákok figyelmét.

Kulcsszavak: irodalomtanítás, kortárs magyar irodalom, populáris irodalom, science-fiction, (poszt)apokaliptikus, disztópia

„Legelőbb a part fogy el,
 később minden sziget és zátony,
 aztán a tenger,
 aztán az égbolt,
 aztán a fény,
 aztán a sötétség,
 végül semmi sem lesz:
 ott megtörténik szabadulásunk.”
 (Weöres Sándor: Mahruh veszése)

BEVEZETÉS

Pár évvel ezelőtt az egyik könyvkiadó egy „minden iskolatípus és módszer kiegészítő anyagául” szolgáló, kreatív írást oktató gyakorlókönyv-sorozatot¹ indított útjára 4. osztályosok (!) részére. Reményük az volt, hogy főleg „azok a kisiskolások forgathatják nagy élvezettel, akiknek a tankönyvek feladatai kevésnek bizonyulnak”. A sorozat egyik darabja a sci-fi (továbbiakban SF) zsáneréről szól.² 2018-ban Nagy Ádám *Nevelj jedít: A képzelet pedagógiája* címmel egy egész kötetnyi tanulmányt³ szerkesztett össze a fantasztikus műfajok taníthatóságáról (NAGY 2018). Idősebbekre (10–12. osztályosokra) kalibrálva 2020-ban a Magyar Scifitörténeti Társaság a *Galaktika Magazin* támogatásával pályázatot hirdetett SF-novella írására „járvány-tematikában”.⁴ Szintén 2020-ban a posztapokalipszisek, disztópiák zsánereinek tanórai alkalmazhatóságáról, a PIM által alapított IGYIC szervezésében egy egész workshopot rendeztek (SZOKÁCS 2020). E kiragadott példák megerősítik Gombos Péter megállapítását, mely szerint e

¹ Bővebben erről itt lehet olvasni: <https://www.tessloff-babilon.hu/suli-plusz-sorozat> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)

² MÁN-VÁRHEGYI 2015. Aki a kreatív írás és a zsánerek kapcsolatával mélyebben meg szeretne ismerkedni, érdemes felkeresnie Varga Bea (írói álnevén On Sai) írói oldalát: <http://onsairegenyek.blogspot.com/p/rasrol.html> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.) Vagy Vilana Rékátét: <http://igyneveldaregenyedet.blogspot.com/> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)

³ A tanításban segédkönyvként sok irányban használható a kiadó egész sorozata. Sorrendben: TÓTH CSABA (szerk.): *A sci-fi politológiája*. Atheneum, Budapest 2016; TÓTH CSABA (szerk.): *Fantasztikus világok: Társadalmi és politikai kérdések a képzelet világaiban*. Atheneum, Budapest 2017; FILIPPOV GÁBOR, NAGY ÁDÁM, TÓTH CSABA (szerk.): *Párhuzamos univerzumok: Képzelet és tudomány*. Atheneum, Budapest 2019; FILIPPOV GÁBOR, NAGY ÁDÁM, TÓTH CSABA (szerk.): *Egy galaxissal odébb: Fantáziavilágok valóságai*. Atheneum, Budapest 2020.

⁴ Azóta az eredmények is megszülettek: <https://sites.google.com/site/scifitort/palyazatok/ered-m%C3%A9nyhirdet%C3%A9s-2020> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)

zsánerek „lehetőséget adnak az olvasóknak arra, hogy reflektáljanak saját koruk társadalmára, világára, s összehasonlítsák a jelent a lehetséges jövővel. Másrészt e történetek implicit módon figyelmeztetik a kamaszokat felelősségükre a saját és az egész társadalom jövőjét illetően” (GOMBOS 2019b: 50). Jelen tanulmány ezzel mélyen egyetértve indul útjára, s egy „posztapokaliptikus szegénylegény-történet”, Szalai-Kocsis Tamás elbeszélése társadalomkritikai aspektusainak tanórai bemutatása ürügyén a zsáner edukációs szerepével és a posztapokalipszis, a végidők reprezentációjával foglalkozik.

A VESZÉLYÉRZET EXTRAPOLÁCIÓI

Az SF-művek (regények, novellák, mozifilmek, tévésorozatok, képregények, videojátékok) emberi közösségek együttélésére és a világ fennmaradására vonatkozó optimizmusa vagy akár általános veszélyérzete koronként változó ugyan, de az I. világháborút követően – a szocialista régió és éra kivételével – az alkotásokban egyértelműen a pesszimizmus erősebb jelenléte a jellemző. Egymással összefüggő, egymást indukáló veszedelmek ütik fel a fejüket ezekben a történetekben: gazdasági összeomlás, nukleáris háborúk, természeti katasztrófák, járványok / fertőzések, a technológiai infrastruktúra totális leállása. De olvashatunk a hobbesi társadalmi szerződést felmondó, a túlélésért egymást gyilkoló vagy éppenséggel diktatúrába forduló, teljesen kontrollált technicizált társadalmakról, elidegenedettségről-elgépi-esedésről, sőt, a gépek uralmáról, de idegen lények inváziójáról, becsapódó aszteroidákról, napkitörésekről is.⁵ Egy biztos – a fenyegetettség nem múló összetevője az SF-nek.

A világ / az emberi nem / az emberi (nyugati) civilizáció erőszakos elpusztulásáról, felszámolásáról és esetleges újraindulásáról szóló posztapokaliptikus, disztópikus narratívák

⁵ Hubbes László Attila az összeesküvés-elméleteket is az apokaliptika részének tartja: „Súlyosságukat tekintve vannak apokaliptikusak is, ha a szót köznapi értelmében vesszük: ilyen az egész világ rabszolgasorba döntésére, vagy akár elpusztítására igyekvő gyíkemberek (reptiliánok) teóriája. (Icke 2014) De az emberiség lassú és biztos megtizedelésének / kiirtásának céljával repülőgépről szándékosan permetezett mérgeanyagokról szóló chemtrail-elmélet (W7) sem kevésbé apokaliptikus. Ha pedig apokaliptikus, akkor globális – ebben az értelemben.” (HUBBES 2018: 19.)

a populáris irodalomban ugyanakkor nem új keletűek⁶, bár időről időre koncentráltabb figyelmet követelnek maguknak.⁷ Az utóbbi idők posztapokaliptikus-ábrázolásának divatját – amellett, hogy bevallottan nem igazán értik – ma is, mint mindig, a társadalmi képzeletben rejlő, valós tapasztalatokból (világháborúk, hidegháború, lokális fegyveres konfliktusok, népirtások) forraszó szorongással és büntudattal, ill. ezek extrapolációival magyarázzák. Mostanában épp, legalábbis Észak-Amerikában, a 9/11 utáni traumával, a különféle környezeti-éghajlati anomáliákkal és tudományos előrejelzéseikkel, a gazdaság vissza-visszatérő beomlásaival és önpusztító működésével, az időszakos járványveszélyekkel, a politikai mező váratlan mozgásaival (TROTTA–FILIPOVIC–SADRI 2020). Az apokaliptikus a populáris kultúra legkelendőbb áruai közé keveredett ismét. „2019 nyarán a vakációra ajánlott olvasmányok polcsorai közt Armageddon-illat lebeg” – írják például a franciaországi helyzetről (MALET 2019).

Mindettől a kultúripar⁸ első számú fogyasztói és célközönsége, a tizenévesek sem érintetlenek, akik a „könyvektől nem utolsó sorban kikapcsolódást és szórakozást” (GOMBOS–HEVÉRNÉ–KISS 2015: 65) várva nem szűnő borzongással, biztonságosnak vélt pozícióból nézik,⁹ olvassák saját társadalmuk politikai (disztópikus) és gazdasági (posztapokaliptikus) szétesését.¹⁰

⁶ Grainville *Le Dernier Homme*-ja 1805-ös, Mary Shelley *Az utolsó embere* 1826-os, Jósika Miklós *Végidők* c. „apokaliptikus elbeszélése” 1846-os.

⁷ Egy („nyugati”) angolszász trendeket figyelő elemzés szerint, mely a *Google Trends*, a *Wikipedia* cikkeit és a *Google Keyword Planner* találatait vette figyelembe, az 50-es / 60-as, majd a 80-as éveket mint a hidegháború és a nukleáris pánik éveit, végül a 2000-es évektől a mai időkig terjedő időszakokat jelöli meg a téma felfutásának (ANONYMUS 2015).

⁸ „A médiában az apokaliptikus iránti lelkesedés olyan méreteket öltött, hogy a *France 2* egy »előrejelzést« tűzött műsorára 2029 decemberéből a »*Világvége: és ha tényleg komoly?*« című dokumentumműsorában (2019. június 20.) A képernyőn francia katonák tartják kordában az utolsó iható vízforráshoz várakozók sorát, az áram- és a vízszolgáltatás már megszűnt, mindenhol fosztogatók portyáznak és már ölni is készek, a klímamenekültek tömegesen akarnak eljutni Európába.” (MALET 2019.)

⁹ „Száz év alatt kétszáz filmes számvetést forgattak a világvégéről” – írta 211-ben Békés Márton. (BÉKÉS 2011: 93.)

¹⁰ Az ún. Young Adult-könyvek – állapítják meg már a 2000-es évek elején egy tájékoztató könyvtárosoknak szóló könyvben – jellemzően vagy a természetfeletti képességeket, vagy a világvége különféle szcenárióit tematizálják (HERALD–KUNZEL 2002: 194). A tematikának a centrumrégiók képzőművészetén (!) belüli tétnélküliségére már a kilencvenes években felhívta a figyelmet Farkas Zsolt: „Ez az apokaliptikus nevű árucikk ma jól forgalmazható. (Apokalyptein: ent-decken, dis-cover, le-leplezni; felfedezni. És igen: minden Deckung és covering és lepel lehullt, egyetlen felszín maradt. Tévéképernyő. A világ. Metátlanított fizika.) Apokaliptikus, hogy a fenébe ne, aztán hazamegy, kiveszi a hűtőből a doboz sörét, rámászik a macára, majd édes, álomnélküli alvásba süllyed.” (FARKAS 1993: 331.)

AZ UNALOM ELLENSZEREI

„A jelenlegi irodalomtanítás arra kondicionálja a diákokat és a tanárokat, hogy »csak legyünk rajta túl«. Valahogy éljük túl, tudjuk le, a dolgozatokat írjuk meg, a tételeket húzzuk ki, aztán felejtjük el ezt a lidércnyomást... Haladunk, ez kétségtelen – a diákok többségénél alapvetően »szűz területről« indulva a közönyön és az érdektelenségen át egészen a frusztráltságig és a könyv-utálatig sikerül is eljutni.” (SULYOK 2015: 89.) Ehhez hasonló tapasztalatokról gyakran számolnak be magyartanárok. „Azt a ténytet – írja *Hegedűs Norbert, a MA Populáris Kultúra Kutatócsoport* egyik alapító tagja – ma már senki nem vitatja, hogy az irodalom időtöltésben, illetve szórakozásban betöltött szerepe a töredékére csökkent” (HEGEDŰS NORBERT 2012: 31.) Az olvasás primátusának elvesztéséről (GEREBEN 1998; TÓSZEGI 2009), a fiatalok közötti népszerűségvesztéséről (NAGY 2003; GOMBOS–HEVÉRNÉ–KISS 2015) évtizedek óta tudósítanak az olvasáskutatók is.

A jelenség orvoslásáról, a kötelező irodalmak újragondolásáról szintén tengernyi szakirodalom született, melyek a közös / kölcsönös olvasnivalók közé a „kortárs irodalmat” és / vagy a könnyedebb, „populáris / szórakoztató írásokat”, azaz az olyan szövegek beemelését javasolják (GOMBOS 2011; KESERŰ 2014; ARATÓ 2016; BAKA L. 2016; MANXHUKA 2016; BENOVSZKY 2019; NAGY 2020), amelyek tényleg érdeklik a diákokat. „Ha két adott munka értelmezési lehetőségei kellően sokrétűek, akkor azok közül érdemesebb alapul venni a tanulási folyamathoz azokat, amelyek a fiatalokat láthatóan nagy számban megszólítják vagy megszólították” (NAGY 2020: 156). A 2017-es országos reprezentatív olvasásfelmérés is a „populáris irodalom” 3–18 év közöttiek uralmáról referál: a legkedveltebbek, értesülhetünk belőle, a kalandregények (27%); ezt követik a szórakoztató könyvek (26,25%), majd következnek a fantasyk¹¹ (17,33%). A témánk szempontjából fontos SF-ről éves felbontásban azt látjuk, hogy alsó tagozatban még alig olvassák a zsánert (2,21%), felső tagozatban ráfordulnak (13,9%), a középiskolában pedig már egyértelműen kultiválják: 22,38%-uk, azaz minden ötödik diák szereti és olvassa ezt a tematikát (GOMBOS 2019a: 182). A műfajt olvasókról tudni még, hogy „98,3%-a (!) permanens internetező. Ugyanakkor a nettól távol maradók 6,7%-a is megjelölte a tudományos-fantasztikus regényeket” (GOMBOS–CSIMA 2019: 51).¹²

¹¹ Ahogyan azt több olvasásvizsgálat is kimutatta, a lányok olvasási kedve a nagyobb. Ők az iskolai szépirodalom mellett előszeretettel olvasnak lányregényeket, míg a fiúk a kalandos, izgalmas, történelmi vagy természettudományos műveket kedvelik. Ugyanakkor mindkét nem vonzódik a fantasy iránt.” (GASPARICSNÉ 2010: 90.) A fantasy iskolai tanításához hasznos olvasmányok: GALUSKA 2015 és HEGEDŰS ORSOLYA 2012.

¹² A meglepő eredmények ellenére azonban az SF még mindig rétegműfaj, az SF kedvelői, rendszeres fogyasztói, sőt, rajongói továbbra is szubkultúrának számítanak; s ellátásukról szakosodott kiadók, blogok gondoskodnak.

S. Sárdi Margit, a hazai egyetemi SF-kutatás¹³ megalapozója szerint „a leendő magyar szakos tanároknak égető szükségük van arra, hogy időben megtanulják ismerni és értékelni azt az irodalmat, amelyet tanítványaik oly nagy és növekvő számban olvasnak” (S. SÁRDI É. N. A). Bár az új kerettanterv kevesebb mozgásteret hagy a pedagógusoknak, mint az előző, a választható órakeret terhére még mindig „szabadon beilleszthet kortárs alkotókat, műveket a tananyagba” (NAT 2020: 301). Az SF általános iskolai (leginkább 6. osztálytól felfelé) és középiskolai oktatásba való beemelése mellett rengeteg érv felhozható. „Számos klasszikus (*Asimov, Lem, Clarke*) és kortárs (*Gibson, Bacigalupi, Banks, Vinge*) sci-fi kapcsán – így *Keserű József* – felvethetők ugyanazok az esztétikai, poétikai, retorikai és morális kérdések, amelyek megvitatását és elsajátítását az iskola fontosnak tartja” (KESERŰ 2014: 103). A zsáner más szakértői (jelen esteben egy kerekasztal-beszélgetés résztvevői: *Benczik Vera, Pintér Károly, Sohár Anikó, Vancsó Éva*) szintén úgy látják, hogy az SF-írások nemcsak az irodalmi szövegek működési módjának megvizsgálására, az irodalom történetének egy különleges aspektusának a bemutatására, hanem saját társadalmi valóságunk megértésére is kiváló lehetőséget biztosítanak (PASZTLER 2018).

A POSZTAPOKALIPTIKUS HAGYOMÁNY

A mindennapi nyelvhasználatban a „posztapokalipszis” főnév mint zsáner / műfaj¹⁴ leginkább a díszletszerű, látványos lepusztultsággal, roncsoltsággal, a technológiai civilizáció vívmányainak használhatatlanságával, az (erények mentén élő) ember nélküli világgal (amiben akár zombitömegek is szerepelhetnek) és elhagyatottsággal egyenlő. Minden posztapokaliptikus, ahol a falóra eldőlvé hever a teleszemetelt padlón, miközben a törött ablakon becsapódik a kereszthuzat, ahol rozsdafoltok terpeszkednek az elhagyatott gyárépületeken és konzerveken, ahol a kocsik kibelezettek, az utcák üresek, a növényzet eltűnt, és a rom romantikája uralja a tájat. A „disztópia” kifejezés pedig legin-

¹³ A helyzet persze ma sem rózsás: „Ha sci-fi irodalomról van szó, az akadémia és az egyetem közönye és kirekesztő kánonja megdőböntö.” (SÁNTA 2012: 7.)

¹⁴ A műfajmegjelölések – melyek minden esetben valamilyen paratextus formáját (a fülszövegtől a borítón át a kiadói reklámokig; GENETTE 1996) is magukra öltik – afféle derék közlekedési rendőrökként igyekeznek eligazítani a tájékozatlan (sic!) olvasót a szövegek labirintusában. Az olvasó megtudja tőlük, hogy az adott szöveg milyen más szövegekkel hozható kapcsolatba, hogy hogyan érdemes megközelíteni azt, milyen fordulatokra, témákra, toposzokra számíthat és milyenekre nem, elvárásokat mozgósítanak benne, ugyanakkor némi termékeny bizonytalanságot is elültethetnek. Az SF és műfajelmélet kapcsolatáról bővebben itt: DOMOKOS 2019b.

kább diktatúrát jelent. Minden disztópia, ahol az egyén elveszíti egyediségét, individuális szabadságjogait, de leginkább választási és véleménynyilvánítási lehetőségeit, ahol a kollektív értékek nevében zsarnokságot gyakorolnak, és ahol az erőszakszervezetek a központi hatalom legfontosabb aktorai.

Az emberi létezés alaptapasztalata a végességélmény. Ennek az élménynek a különböző extrapolációi minden kultúra meghatározó (evidens), ún. nagy elbeszélései¹⁵ közé tartoznak. E végességet azonban minden esetben a transzcendencia végtelenje keretezi; ez teszi értelmessé, „otthonossá”, remény- és céllal telivé az Egészet: „A vallási apokalipszis ugyanis nem a *végző rosszat*, hanem a *végző jót* jelenti. Az »apokalüpto« ige eredeti jelentése: »leleplez, felfed, eltávolítja a leplet, kinyilvánít«. Vallási értelemben az evilág végző pusztulása a másik világ feltárulása. A halál halála. Az öröklét kezdete. Üdvözülés.” (SZILÁGYI 2001: 33.) Az apokaliptika – magyarázza egy másik szakértő – „a jövőből tekint a jelenkorba, előre elmondja azt, ami majd bekövetkezik, és ennek ismeretében értelmezi a jelent, képszerű, metaforikus ábrázolásban átfogja az egész történelmet”. „Az eszkatológia az apokaliptikával szemben a jelenből tekint a jövő felé, amelyet az üdvösség és a bűn kettőségében szemlél, az ember magatartása határozza meg, hogy végző sorsa kárhozát vagy üdvösség lesz-e, a jövő tehát mindig nyitott, ezért szólítanak fel a próféták megtérésre. Az eszkatológia tárgyát a világ megsemmisülése utáni események alkotják, míg az apokaliptikáét a korszakváltáshoz vezető események leírása.” (ÓZE 2011: 41.)

A „minden, ami növekszik, az elpusztul” megállapítás – a remény elvével kiegészülve – így kiterjed: 1. az emberi-individuális lét végességére (az emberi életrészek végességére, az emberi kapcsolatok végességére stb.); 2. a történelmi korszakok, termelési módok, gazdasági struktúrák, társadalomszervezési rendszerek végességére; 3. az ezekhez kapcsolódó birodalmi szerveződések végességére (vagy a különböző alapokon szerveződő emberi közösségek végességére); 4. az emberi nem végességére; 5. az emberen kívüli világ végességére (az emberen kívüli világ szintén továbbtagolható).¹⁶ Miután a felvilágosodásnak nevezett szellemi áramlat („az ember nagykorúvá válása”) önképe szerint túllépett a nem racionalizálható metafizikai magyarázó elveken, az apokalipszis és az azt követő másvilág elbeszélése többek között így a posztapokalipszisekre maradt.

¹⁵ *Gilgames-eposz, Edda-énekek, Ótestamentum* (Dániel könyve), *Henoch-apokalipszise, Újtestamentum* (Máté 24., Márk 13., Lukács 21., Jelenések Könyve), *Korán*: 81. szúra.

¹⁶ Ezek a szintek gyakran összemósódnak, s mindegyik „lejjebb” lévő szinten élők tudatában saját végessége „az egész világ” megsemmisülésének képzetével járhat! Akad például néhány olyan, SF-ként is olvasható szöveg, mely egy szerelem végét mutatja fel végítéletként, vagyis a szerelem elmúlását allegorizálja SF-ként, de az egész mai világvége-korhangulat is „olvasható” egy korszak lezárulásaként.

A posztapokaliptikus narratívák jellemzői

A posztapokalisziszról (és a disztópiáról) szóló szakirodalom mára szinte áttekinthetetlenül felduzzadt. A következőkben a műfajra vonatkozó legfontosabb észrevételeket lajstromozom:

a) A posztapokaliptikus narratívák, a tolkien világepítési terminológiával élve, az Elsődleges Világ (az olvasó tapasztalta világ) és a Másodlagos Világ (a fikcionalizált világ) kettős-együttes létezésének leglátványosabb példái. A közöttük lévő eltérést az alkotó a defamiliarizálás¹⁷ eszközeivel hozza létre.

b) E szövegek alapjellemezője, hogy az Elsődleges Világ és a Másodlagos Világ közötti cezúra egy „természeti / politikai / erkölcsi értelemben” vett, az egész emberiséget sújtó globális, lélektanilag is traumatizáló kataklizmatikus esemény (BERGER 1999: 20).

c) „Annak ellenére, hogy a kategória nevében szorosan kapcsolódik a bibliai eszkatonhoz, a katasztrófa nem tekinthető abszolút végnek, mivel általában nem történelmi végpontot jelez, és a szövegek inkább a túlélés és az újrakezdés kérdéseit járják körbe” (BENCZIK 2014: 445). A posztapokalisziseket a legtöbb esetben különféle túlélési stratégiák mentén alkotják meg. A posztapokaliszisz így válhat „puha apokaliszissé”, esetleg atipikussá, de sok esetben egyszerű hangulati jellegzetességre utaló jelző lesz belőle: „posztapokaliptikus”.

d) A katasztrófának tehát „itt sem pusztán az a funkciója, hogy szenvedést okozzon, vagy az ember gyöngeségét és kiszolgáltatottságát jelezze, hanem az is, hogy általa az élet minden dimenziója megváltozzék. Ami eddig reálisnak számított, az mostantól valószínűtlen lesz, és fordítva. [...] Az apokaliptikus vízió nem önmagáért van, hanem üzenetet hordoz. Aki e látomást látja, s róla beszámolni módja van, annak a számára elmosódik a külső és a belső valóság közötti határ, és minden jelentés új jelentésekkel bővül.” (ANGYALOSI 1994.)

¹⁷ „A (poszt)apokaliptikus kategória térkezelésében – magyarázza Benczik Vera – is megállapíthatók trendek: átütő sajátossága mindenekelőtt, hogy térbeliségében ragaszkodik az ismert topográfiai kerethez. Másképp használja az SF-ben általános földrajzi defamiliarizáció eszközeit, az olvasót nem kalauzolja ismeretlen tájakra, az űrbe, idegen világokba vagy a transzdimenzionális térbe, és általában lemond arról is, hogy időben a távoli jövőbe vagy múltba vesse szereplőit. Épp ellenkezőleg, minél közelebb vonja a szerzői jelenhez az olvasóközönséget, és a fantasztikum térbeli kizökkentésével ellentétben a posztapokaliptikus narratív formula időben és térben is közeli pontokat, valamint precíz topográfiai behelyezettséget (implacement) preferál.” (BENCZIK 2014: 446.)

e) „A posztapokaliptikus gondolkodásban benne rejlik egy antropológiai és történeti paradoxon, hiszen egy olyan optikát kínál fel, melyen keresztül az ember visszanéz önmagára, mégpedig saját »bevégződése« után. Eva Horn kultúratudós szerint ez a futurum perfectum apokaliptikus fantáziája, melynek tárgya a jövő mint katasztrófa.” (NEMES Z. 2017.) „Hogyan beszéljünk a nyelv eltűnése után?” – teszi fel a kérdést Berger más szempontból (BERGER 1999).

f) A MASFITT tematikus SF-felosztásában a „Világvége- és újrakezdetés-konceptiók”-nak külön csoportja / kódszáma van. E koncepciókban „nem a bekövetkezés módja (háború vagy éghajlatváltozás) a téma, hanem a pusztulásnak kitett emberiség maga; a fölöttébb kérdés az, hogy e pusztulás milyen hatással van ránk, és hogyan küzdünk meg vele, nem technikai értelemben (azok a művek inkább a kalandregény, katasztrófaregény címszavak alatt szerepelnek), hanem társadalmi, tömegpszichológiai értelemben. E kódszám hőse tehát maga az emberi társadalom.” (SÁRDI é. n. b.)

g) Gary K. Wolfe a posztapokaliptikus dramaturgiáját / formuláját¹⁸ így jellemzi: 1. a kataklizma felfedezése / megtapasztalása; 2. vándorlás a kataklizma pusztította kietlen tájakon; 3. letelepedés és új közösség alapítása; 4. a kegyetlen világ újra erőre kap; 5. végső ütközet az új világ és értékek megvédése érdekében (WOLFE 2011: 106). A közösség kataklizmához való hozzáállása a gyászfeldolgozás fázisait követi általában.

h) A posztapokaliptikusok a „nyugati” (a centrumhoz tartozó vagy félperifériás) régiók anyagi-tárgyi-fogyasztói világának, *jólétének*, kényelmének végével, a materiális civilizáció széthullásával játszanak el; a disztópiák ugyaneme régiók liberális demokráciájának, individuális szabadságjogainak, mentális *jólétének* a végével. Mindkettő figyelmeztető jelleggel. (DOMOKOS 2019b.)

i) A posztapokaliptikusok a lineáris és a ciklikus¹⁹ történelemfilozófia képletét keverik: „A téridőbeli meghatározottság szoros kapcsolatban áll a sci-fi által vizionált társadalommodellekkel is. ... a posztapokaliptikum a lineáris és a ciklikus modellek sajátos elegyének is tekinthető: a történelem töréspontját jelentő (általában nukleáris) katasztrófa egy tovább nem folytatható lineáris fejlődés végpontjának benyomását kelti, ugyanakkor már a pusztító tény is, hogy ezek a narratívák a világvége után játszódnak, a fejlődési modell ciklikus mivolta mellett bizonyíték.” (ERDEI 2015.)

¹⁸ Még „posztapokaliptikus generátor” is létezik ezzel a formulával: „Mióta A elpusztította B-t, egy C-jelzőjű D-nek életben kell maradnia azzal, hogy tesz valamit (E-t) valamivel, valakikkel (F-fel).” (ANONYMUS 2018.)

¹⁹ Erre mutat rá A. Gergely András is: „Mióta ritmus és állandóság van, létezik ezek hiányaként a viszsza-nem-térés, a mulandóság is. A ritmus és a ritmushiány, az állandó és a mulandó, mint természeti jelenségek *ismétlődnek*, s mint életfolyamatok *visszafordíthatatlanok*.” (GERGELY 2013: 32.)

j) A posztapokalipszisek a geopolitika, a társadalomföldrajz („a térbeli cselekvés vizsgálata” HEROD 2018: 169) működésének legjobb modelljei. A posztapokalipszisek ugyanakkor kiválóan el tudják terelni a figyelmet arról, hogy jelenünkben is komplett régiók „posztapokaliptikus” körülmények között élnek!²⁰

k) A posztapokalipszis alkotói, szereplői, rajongói jellemzően inkább férfiak (a disztópiákban erősebb a női jelenlét), az egész zsáner maszkulin, s egyértelmű férfi-dominanciát²¹ mutat, köszönhetően valószínűleg a témának, melyben a káoszba, barbarizmusba fulladt világban csak a legerősebb maradhat életben.²²

l) A ma embere egyszerre rajong és szorong a technológiáért / -tól, pontosan érzi, hogy a technológia túlságosan elkényelmesíti, *függővé teszi*, és lassan minden szabadságát felszámolja. A posztapokalipszisek jellemzően egy technológiai vákuumban játszódnak. A zsáner ebből a szempontból a technikai civilizáció, a technológia fetiszizálásával szemben mutat „alternatívát”.

VÉGIDŐK A FÉLPERIFÉRIÁN – EGY POSZTAPOKALIPTIKUS SZEGÉNYLEGÉNY-TÖRTÉNET

Szalai-Kocsis Tamás *Aranyösvényen* c. elbeszélésével (látszólag) 2015-ben találkozhatott először az érdeklődő nagyközönség az *Ad Astra* gondozásában évente megjelenő (azóta megszűnt) tematikus SF-antológiában.²³ A novella ugyanakkor I. M. Brod álnéven már 2009-ben a *karcolat.hu* online felületen²⁴ is elérhető volt, termé-

²⁰ „...már most is él a nyomornegyedekben több száz millió ember: 821 millió alutáplált van; egy-milliárd ember él a nyomornegyedekben; 2,1 milliárd ember számára nincs ivóvíz-szolgáltatás, majdnem ugyanennyien naponta csak fertőzött vízhez jutnak, 900 millióan élnek WC nélkül.” (DUCLOS 2012.)

²¹ Azért létezik már ilyen kötet is: SUSAN WATKINS: *Contemporary Women's Post-Apocalyptic Fiction*. Palgrave Macmillan, UK 2020.

²² Määttä vizsgált korpuszában az írók 12,3%-a nő, a rendezőknek csak 4,4%-a, a novelláknak szintén csak 4%-a női szerzőségű (MÄÄTTÄ 2015).

²³ A kötet az 1985-ös *Vissza a jövőbe* filmet megidézve a *2045 – harminc év múlva címet kapta*. A műfaji besorolást segítő kiadói pozicionálás és a paratextusok egyértelműen az SF zsánerbe utalják a művet. (SZALAI-KOCSIS TAMÁS: *Aranyösvényen*. In: *2045 – harminc év múlva. SF-antológia*. Szerk. Szélesi Sándor. Ad Astra Kiadó, 2015. A szöveg némi szerkesztésen átesett (pl. a történet időbeli lefolyását az antológia tematikájához „hajlították”) a korábbiakhoz képest. Az elemzésben ezt az utolsó közlést tekintem mérvadónak.

²⁴ I. M. BROD: *Aranyösvényen*. http://karcolat.hu/irasok/sci_fi/im_brod/aranyosvenyen (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)

szetesen bárkinek, ám elsősorban mégiscsak egy szűkebb SF-szubkultúra tagjainak; 2014-ben pedig a *Lector Magazin* is leköszölte *Az utolsóelőtti háború után* (feltehetően) szerkesztői alcímmel.²⁵

A 2015-ös kötet szerkesztője, Szélesi Sándor így harangozta be gyűjteményüket: „Antológiánk írói arra a lehetetlen feladatra vállalkoztak, hogy kitekintenek, mi történik majd a nem is oly távoli jövőben, mivé válunk-formálódunk mi és az egész világ három évtized múlva. Nekünk a kiadónál technológiai szingularitás lebegett a szemünk előtt... és a digitális halhatatlanság, erre veszélyes idők és apokalipszis jöttek. Úgy tűnik, már nem vagyunk olyan bizakodóak, mint 1985-ben, több gond tornyosul most előttünk, mint amennyi optimizmussal azt kezelni lehetne.” (SZÉLESI 2015: 7.) A továbbiakban Szélesi röviden utalva az egyes darabokra „posztapokaliptikus szegénylegény-történet”-ként jelöli meg bemutatandó szövegünket, s még életrajzi adatokat is megad a szerzőről²⁶. Ebből, ill. két másik interjúból (VARGA 2012; HOWARD 2017) tudhatjuk meg továbbá, hogy Kocsis Tamás (1976) budapesti informatikai biztonságtechnikusként, rendszertervezőként több mint húsz éve alkotója a magyar fantasztikumnak és többek közt az *SFportal.hu* egyik alapítója. Ez alatt az idő alatt jó pár novellát és egy jövőbeli technokrata-misztikus világban játszódó, *Raymond Chandler*-i hangulatú krimit írt (*Tüske a köröm alatt*²⁷), mely utóbbiért egy rangos SF-díjat is kapott. Az egzisztenciális kényszerek, csalódások miatt azonban egyelőre nem tartozik és nem is szeretne tartozni a termékeny SF-írók közé, sőt az egész publikációs iparból kilépettnek tartja magát, a zsánereken belüli „siker” lehetőségéről pedig lesújtó véleménye van. Mostanában leginkább a biztonságtechnikai blogját²⁸ írja, ha ír: „Alighanem a legközelebbi írásom a »802.11ac nagysebességű Wi-Fi felhasználása vállalati környezetben« vagy az »Ethernet bridging over Internet« címmel fog napvilágot látni” – nyilatkozta. (VARGA 2012.)

²⁵ KOCIS TAMÁS: Aranyösvényen. *Lector Magazin* (2014) II/1. 53–63.

²⁶ Maliciózus önbemutatásából ezt is megtudhatjuk: „A sci-fi műfajt Ivan Jefremov: *A borotva éle c.* könyvének borítója miatt kedveltem meg. Aztán később el is olvastam. Nem értettem. Innen már nem volt megállás, az *Alapítványt* vacaknak minősítve félredobtam, és csak évekkel később olvastam el a trilógiát majd 24 óra folyamatos olvasással. Azóta is rajongok érte. Meg a sci-fiért. És a tejfőlért, bár ez nem tartozik ide.” <https://moly.hu/polcok/i-m-brod> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)

²⁷ A regény egy több szerző által megalkotott, szerepjáték alapú fiktív világban, az *Mysterious Universe* világában játszódik. Bővebben erről itt olvashatni: <http://mu.sfportal.hu/tag/i-m-brod> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)

²⁸ <https://kiber.blog.hu/> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)

A 10–11. osztálytól is tanítható²⁹ elbeszélés legfőbb értékét a műfaji kódok egészen eredeti keverékének és a mindenfajta SF-trendnek való üdítő ellenállásának köszönheti. A „posztapokaliptikus szegénylegény” megjelölés arra utal, hogy a szöveg a jövőorientált, a realizmus technikáival ábrázolt apokaliptikus látomást és a népballadák vagy akár a mesék (már a metaforikus címe is két jelentést hoz játékba: a pusztító helyről a városba vezető utat és a másvilágra vezetőét³⁰) fekete romantikáját felelevenítő múltidé-
zést ötvözi. Egyszerre olvashatunk egy szociografikus kelléktárral megidézett, jövőbeli, háborútól sújtott Magyarországról és egy ebben a közegben zajló, „időtlennek” tűnő testvérgyilkosságról. A 2045 körül zajló, akár anticyberpunkként is olvasható történet nem a metropoliszok technicizált-urbanizált tereiben játszódik, még csak nem is ezek szétrombolt emlékhelyeiben, hanem egy jellegzetes kisvárosi-perifériás térségben, a lebombázott, hatvanméteres salakdombok közé süllyedt, vulkanikussá vált Dunaújvárosban. (Fő helyszíne a beszédes nevű *Ördög Bányái*, amiről „*úgy tartottuk, a lelkekért ide jön legelébb az ördög*”). Topográfiája tehát nem Budapest- vagy nagyvárosközpontú: bár nem jeleníti meg pl. a lerombolt Déli pályaudvart, sem a lerombolt Parlamentet, ill. a város egyéb ikonikus helyeit, a bombák szaggatta sínekről és az „*égő Dunáról*” azért értesülhetünk. A novella ideális olvasója sem feltétlenül városi-polgári középosztálybeli fiatal, mint ahogy a novellabeli karakterek sem azok, hanem a társadalom marginalizált, embertelen munkakörülmények közé szorult és megélhetési kényszerben lévő, ingtag (lumpen)proletár figurái. Az Elsődleges Világ (a szerző és az olvasó tapasztalati világa) és a Másodlagos Világ (a fikcionális háború alatti és utáni Dunaújváros világa) közötti eltérések részletekbe menően realiztikusak.

A szöveg eleve kerül mindenfajta bombasztikusságot, mint ahogy a posztapokaliszisz legkeresettebb kliséit is: nincsenek benne zombik, mutánsok, rablótörzsek, nincs benne a középkori / őskori körülmények (technológiai vákuum azért van) közé való visszaesés, sem a jólét maradékain való versengés toposza. Nem az egész emberi nem van (volt) veszélyben benne, „csak” Európa; nem pusztul el a teljes környezeti-természeti világ sem, „csak” egy része („...*a szemcsés, kásaszerű eső rendszeresen visszahozza azt a szennyet, ami a felhevült meddőhányókból naponta felszáll*”). Sőt, az addigi társadalomszervezési formák is, némi módosulással ugyan (a munkavédelem mellett a nagyvállalati kapitalizmus még erősebbé válik, mintha a kapitalizmus, különböző formátumokban bár, de

²⁹ Az egyik legkidolgozottabb oktatási segédanyag kortárs SF-témában: BAKA L. 2017.

³⁰ „Aranyösvényen. Az céltemetőből kivezető, épen maradt utat nevezték így, mert egy másik világba vezetett, és aki azon végigment, nem jött vissza többé.” (SZALAI-KOCSIS 2015: 361.)

tényleg az egyetlen esélyes és életképes társadalmi és gazdasági rendszer lenne³¹), de tovább élnek. Ebből a szempontból akár nevezhetjük „atipikus posztapokalipszisnek”, „puha apokalipszisnek” vagy „lokális apokalipszisnek” is (esetleg „cinikus apokalipszisnek”, mely szerint nincs végső színpadias vég, csak vég nélküli pusztulás). De leginkább az óvatos(kodó), jelzős szerkezettel írhatjuk le: posztapokaliptikus elbeszélés.

A történet szerint tehát, valamikor a közeljövőben Dunaújvárost és környékét uniós³² támogatással felfejlesztették („Óriási területén acéltornyok, és félkész üzemek között csaknem kétszáz ezer ember dolgozott, váltott műszakban. Új vasútvonalak, kikötők épültek, hogy fogadni tudják Európa nyersanyagait”), ám a geopolitikai feszültségeket végül nem bírta ki a kontinens, és a nemzetek újra egymásnak estek.

Előbb a franciák és az angolok ugrottak egymásnak, majd szépen sorban, ahogy a történelem nagy sakkpartijában megszokott, minden paraszt lépett egyet, volt, aki kettőt is... Németország bevonult Hollandiába, elfoglalta Svájcot, és megszállta fél Olaszországot. Az oroszok az észteket, finneket, ukránokat, beloruszokat csatolták magukhoz... (SZALAI-KOCSIS 2015: 353–354.)

Magyarországnak a konfliktusban az ütközőzóna szerep jutott: földig lebombázott területein az új világpolitikai megegyezések alapján azonban tilos az acélművek beindítása, mert a hatalmas gyárváros működése veszélyeztetné a status quót.

A rozsdá lett az úr, hiába kellett az acél az újjáépítéshez, a külpolitika nem támogatta Dunaújváros működését... az állam mégsem merte beindítani itt a termelést, mert ezzel megszegte volna a nagyvállalatokkal kötött nemzetközi szerződéseket, az pedig okot adott volna az új megszállásra. (I. m. 354.)

Ennek köszönhetően a felhasználható fémhulladékok értéke megnő, és Dunaújvárost, akár egykor Alaszkát az aranyásók, ellepik a kaland- és vagyonvágó „kincskeresők”, „guberálók”, hogy feltúrják a „kohók szemétdombjait, aranyért, vastartalmú salakért és acélszerelvényekért”. A guberálást, emberfelettien nehéz munka lévén (pl. a vulkanikus környezetben 50-60 fok van), csak a legrátermettebb férfiak képesek elvégezni, s e nagy

³¹ E novella is megerősíti Mark Fisher észrevételét: „Könnyebb elképzelni a világ végét, mint a kapitalizmus végét.” (FISHER 2020: 15–30.)

³² A szöveg nem jelzi, hogy milyen „unióról” van szó: az egyszerűbb, referenciális, Európa-központú értelmezés szerint az „Európai Unióról”; de, mivel fikciós, jövőbeli világról van szó, elvileg más méretű szövetség is szóba jöhet, melyben európai országok vesznek részt.

izomerejű férfiak – „*olyan izmaik voltak, mint a drótkötél. Vakra senki nem mondta volna meg róluk, hogy több tonnát mozgatnak meg naponta. A Kis Szilács egyszer egy kétszáz kilós generátort vitt arrébb egymaga, csak úgy virtusból*” – is csak bandákba, galerikbe szerveződve, egymással konkurálva tudják a lehető legtöbb és legnehezebb anyagokat kifejteni. A bandák (a „*Gyertyások*”, a „*Négypintesek*”, a „*Kivagyisok*”, a „*Lánglovagok*”, a „*Teremőrök*”) közül egyetlenegy csoport áll pusztán két tagból: a legendás Szatlár-testvérpár, akik már-már mitikus fizikai erejükkel, összetartásukkal minden zsákmányukat képesek megvédeni, s nem szorulnak külső segítségre. Az élet haladna a maga megszokott, kegyetlen, balesetekkel, alkoholizmussal, verekedésekkel és késelésekkel teli útján, ám az idősebbik Szatlár asszonyt hoz a házhoz, s az addigi harmónia felborul. A fiatalabb, pszichopátiás jegyeket mutató testvér féltékeny lesz Sárára, és orvul saját fivére ellen fordul. A két testvér végül egymás kezétől pusztul el.

A novella narrációja egyszerűnek mondható: a keretes elbeszélés autodiegetikus narrátora fiatal, tapasztalatlan és tájékozatlan, így ideális befogadója a belső narrátor (az öreg Kalomár) lineárisan előadott visszaemlékezésének. Az időkezelés azonban még így is izgalmas, hisz egy elképzelt, újra békés és prosperáló jövőből (kerettörténet, T3) korábbi, de az olvasó számára még így is fiktív jövőnek számító műltszakaszokat idéznek fel (a kontinentális háború idejét – T1; és a háborút követő guberálás idejét – T2). Ez utóbbi időszak világában zajlik a cselekmény döntő része, mely idők „*nagy idők voltak, de véres idők is*”. Az akció- és erőszakorientált olvasóknak nem lehet panaszuk a hosszan és gondosan koreografált párbajokra és fizikai összecsapásokra.

A novella nyelvhasználata, a mindenfajta erőlködés nélküli, rétegnyelvi, argóelemeivel még hitelesebbé teszi e jeleneteket. (A verekedés „szakszavai” is élvezetesek: *visszakezes, angyal-szúrás, kacs kavágás, disznóbökés, megspankolás, letenni a sárba valakit, elfújni valakinek a gyertyáját* stb.) A párbeszédnek közmondásjellegű alakzatai („*Minden, ami növekszik, az egyszer elpusztul*”; „*...ami nem hoz pénzt, az visz*”; „*a szerelem olyan, mint a színhús, véresen a legjobb*”; „*a természet semmit nem mér kétszer*”) szintén nagyszerűen jellemzik e világ társadalomlélektanát. „A proverbiumok – írja Vörös Klára – gondolkodásunk látens alakítói. A közmondás, szólás, szállóige befolyásoló hatása erős, mert a kultúra része.” (VÖRÖS 2016: 66.) E társadalom perifériáján élők gondolkodásában „a tett, az ész, a sors dominál”, s szólásaik „az irgalom fokára nem érnek fel” (VÖRÖS 2016: 67).

Az extrém fizikai munka világát érzékletesen és meglehetősen részletesen ábrázolja Szalai: *„Öklömnyi, vagy akár emberfejnyi darabokban van beleolvadva az acél, de a salak úgy körülzárja, hogy szikrát vet rajta a csákányfej. Ezekért sokat fizettek, hát akinek volt vér a péloszában, az meghágta a dombokat is.”* Mint ahogy az ember-telen munka demoralizáló hatásait is: *„A ruha elrohadt rajtunk, a ruha után pedig az emberség is elfoszlik [...]. Aztán, amikor már por kering az ereidben, a ruha lefeszlott rólad, és kiegészített belőled minden jó, már a család sem számít.”* A perifériás nyomor realiztikus, szociografikus megjelenítését mindvégig jó érzékkel egyensúlyozza ki a szerző a klisék és a fekete giccs között: a bádogkocsmá, a barakkok, összetákoltszalok, priccsek, húskonzervek, zavaros, nehéz sörök, savanyú fröccsök és olcsó prostik már-már brechti világában a dolgozók közötti szolidaritás és összetartás a nullához közelít, s nyomokban sem fedezhető fel a sorsközösség gondolata vagy az osztályöntudat.³³

Az elbeszélés mindenesetre elhelyezhető akár a balladahagyományunkba is, mely történetek „»hús-vér embereknek egymáshoz fűződő kapcsolataikból, társadalmi helyzetéből fakadó összeütközések, mindenekfelett szenvedélyeikből, hibáikból és a társadalom hibáiból, ellentéteiből fakadó tragédiák vagy komikus helyzetek«. Nem is a történeten magán van a hangsúly, hanem az abban megnyilvánuló emberi mozzanatokon, lélektani ábrázoláson.” (DOBSZAY 2007.) Egy Uzonban gyűjtött ballada (*A testvérgyilkos*) épp a lélektani motivációt hanyagolja ugyan el, de ereje így is tagadhatatlan: „Jó testvérem, Kovács Jóska / Én testemet meggyilkolta. / Piros vérem kicsorgatta, / Udvarinkon elfolytatta.”³⁴ (JAKAB é. n.)

Értelmezési modelleként a magyarórán az alábbiakat érdemes megfontolni:

– A novella mint a fantasztikum, azon belül a posztapokalipszis egy lokális alváltozata vagy a zsáner felszámolása (műfaji megbeszélés).

³³ „Az osztályok – és különösen a munkásosztály – az esetek túlnyomó többségében csak névlegesek. Közös osztályhelyzeteken osztozókat jelent, akik azonban e közös (vagy legalábbis hasonló) helyzetüket nem ismerik fel, vagy ha felismerik is, ebből nem formálódik közös cselekvés. Az osztályok és különösen a munkásosztály így – az esetek döntő többségében – csak »papíron«, névlegesen alkotnak egy osztályt. Noha a közös osztályhelyzetben osztozók alapvetően szervezetlenek, megszerveződhetnek (megszervezhetik önmagukat) egy szakszervezet, mozgalom vagy párt által; ez esetben névlegesből valóságos osztállyá válnak. Az osztályképződés sikere, valamint az osztállyá formálódás foka egyfelől a tudatosítás, az aktivizálás, az osztállyá szervezés hatékonyságától függ (vagyis az osztályt kívülről formáló hatásoktól), másfelől pedig a névleges osztály munkáján önmaga valóságossá tételén: öntudatosodásán, önszerveződésén, aktivizálódásán (az osztályt belülről formáló hatásoktól).” (ÉBER 2019: 80.)

³⁴ <http://www.kjnt.ro/balladatar/ballada/a-testvergyilkos>

- A novella mint Magyarország, a magyar társadalom, ill. a világ geopolitikai³⁵ helyzetelemzése (társadalomfilozófiai kérdések).³⁶
- A novella mint a realiztikus, szociografikus, móríci hagyomány és a ballada-hagyomány ötvözése (poétikai hagyományok megbeszélése).
- A novella mint a férfiközösségek működésének reprezentánsa (macsóizmus).

Bárhogy is alakuljon, az *Aranyösvényen* rendhagyó olvasmány, az apokalipszist a népballadákkal, Káin és Ábel történetét Brecht nézőpontjával harmonikusan ötvöző világában nemcsak Móríciz Zsigmond poétikája fedezhető fel, de Gelléri Andor Endréé, Fejes Endréé vagy Tar Sándoré is, sőt, még Rejtő Jenő világa is megidézhető vele kapcsolatban az elemzés során. Annak karneváli humora helyett azonban inkább ilyen mondatokat olvashatunk:

Csak a por és a forróság a régi, de odabent, a gyárok légkondicionált szalagkörein ti ezt a forróságot nem érzitek. Csak nekünk, öregeknek ég a csontjainkban, de velünk együtt a régiek árnyai is elenyésznek majd. Ha elered az eső, te már azt mondd, hogy csak a mocskok hullik vissza fentről, de mi, régiek tudjuk, hogy a két Szatlárt siratja az ég. (SZALAI-KOCSIS 2015: 376.)

AJÁNLÓ

„...egyre több olyan könyvvel, filmmel vagy videojátékkal találkozhatunk – állapítja meg Czigányik Zsolt –, melyek az általunk ismert emberi civilizáció pusztulását³⁷ és egy új társadalom létrejöttét mutatják be. A disztópikus témák olyan népszerűek lettek,

³⁵A geopolitikai kérdések végiggondolásában többek között Böröcz József írásai segíthetnek: „A világ Nyugat-Európától távol fekvő vidékein élő egész társadalmakat immár »meg lehet szerezni«, »fel lehet használni«, adott esetben át is lehet »passzolni« másoknak... egész társadalmakat hadra lehet fogni, illetve stratégiai ütközőzónává lehet változtatni... törvényes büntetlenséggel – írja Böröcz József; hozzátéve – végső soron az egész földkerekség feletti uralomnak... ilyen hidegfejű, »objektív«, amorális megközelítése az, amire a nyugat-európai (és a 20. század eleje óta az észak-amerikai) közbeszéd hivatkozik, amikor a »geopolitika« kifejezést használja.” (BÖRÖCZ 2018: 134, 149.)

³⁶Erről bővebben itt lehet olvasni: DOMOKOS 2019b.

³⁷Külön vizsgálandó kérdés a fikciók valóságra vonatkozó hatása és a társadalmi reakciók: „Az individualista és paranoiás »túlélés« mozgalom az USA-ban született a hidegháború idején, és arra hív fel mindenkit, hogy készüljön a saját bunkerében szembeállni a nukleáris éjszakával. A mozgalom mostanában válik a közép- és kelet-európai által is elfogadott népszerű ideológiává.” (DUCLOS 2012.) Vagy: „Világszerte egyre népszerűbb a prepperkedés, vagyis a felkészülés arra, amit a túlélő körökben csak SHTF-ként emlegetnek (when Shit Hits The Fan, szabad fordításban az a helyzet, amikor a * már a plafonig ér). A prepperok jellemzően republikánusok, kritikusak a kormánnyal szemben, nem bíznak benne, hogy valami váratlan esemény esetén bízhatnának az állami segítségben, így alapvetően önállóságra készülnek, de ez sem szentírás: a kanadai kormány például kifejezetten buzdítja az állampolgárokat a túlélésre való felkészülésre.” (DIPPOLD 2019.)

hogy manapság a jövő időben játszódó alkotások szinte kötelező jelleggel mutatnak be taszító politikai és társadalmi környezetet – függetlenül attól, hogy a társadalom szerkezetének bemutatása fontos része a műnek, vagy csak mellékesen jelenik meg a cselekmény háttéréként.” (CZIGÁNYIK 2019: 20.) Hogy ez mennyire igaz, álljon itt ajánlóként és befejezőként néhány eltérő színvonalú kortárs magyar alkotó – a posztapokaliptiszis és / vagy a disztópia kódjaival eljátszó – műve az utóbbi tíz évből: Bartók Imre: *A patkány éve-trilógia*; Bánóczki Tibor – Szabó Sarolta: *Műanyag égbolt* (animációs film – készülében). Egressy Zoltán: *Százezer eperfa*; Fedina Lídia: *Virokalipszis*; Gaál Viktor: *Battleground Zero*; Hutvágner Éva: *Örök front*; Király Márk: *Harminc nappal a világvége előtt*; Kemese Fanni: *A napszemű Pippa*; Kocsis Ferenc: *Bendő*. Krasznahorkai László: *Báró Wenckheim hazatér*; Lengyel Dávid – Kuba Richárd: *A jóslat*; Lovas Lajos: *Törzsszövetség*; Mészöly Ágnes – Molnár T. Eszter: *Az emberek országa: Kalaallit Nunaat*; Pék Zoltán: *Feljövők érted a város alól*; Selyem Zsuzsa: *Az első világvége, amit együtt töltöttünk*; Sütő Fanni: *Csudapest világvége*; Spiró György: *Kőbéka*. Szűcs Gyula – Budai Dénes: *Cafe Postnuclear* (képregény); Térey János: *Legkisebb jégkorszak*; Totth Benedek: *Az utolsó utáni háború*.

IRODALOM

- ANGYALOSI GERGELY (1994): Az apokaliptiszis víziója és a posztmodern magyar próza. *Kalligram* III. évf. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1994/III.-evf.-1994.-november/Az-apokaliptiszis-vizioja-es-a-posztmodern-magyar-proza> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- ANONYMUS (2015): Post-apocalyptic by numbers. In: *Apocalyptic Post online*. <https://www.apocalypticpost.com/2015/09/post-apocalyptic-by-numbers.html> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- ANONYMUS (2018): Discover the Plot of Your Post-Apocalyptic Novel With Our Handy Chart. In: *Electric Literature online*. <https://medium.com/electric-literature/discover-the-plot-of-your-post-apocalyptic-novel-with-our-handy-chart-dfbcd2629aa0> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- ARATÓ LÁSZLÓ (2016): Védőbeszéd a ponyvairodalom mellett. *Könyv és Nevelés* 18/2. 23–35.
- BAKA L. PATRIK (2016): A szlovákiai magyar irodalomtanítás legújabb perspektívái. *Iskolakultúra* 26/6. 103–114.

- BAKA L. PATRIK (2017): A test itt nem több mint szabásminta: Brandon Hackett: Az ember könyve (Doboztankönyv-fejezet). *Eruditio - Educatio* 12/1. 91–101.
- BÉKÉS MÁRTON (2011): Az utolsó idők tanúi – Az apokaliptikus képzelet filmes megfogalmazása. *Kommentár* 5. 82–94.
- BENCZIK VERA (2014): Tetemre hívás: tér, trauma és emlékezet Cormac McCarthy Az út című regényében. *Filológiai Közöny* 60/4. 445–458.
- BENCZIK VERA (2020): Régi tárgyak, új dolgok: Az apokalipszis emlékezete. In: *Hagyomány és innováció a magyar és világirodalomban*. Szerk. Kulcsár-Szabó Zoltán. Eötvös Kiadó, Budapest. 217–232.
- BENYOVSZKY Krisztián (2019): *Megközelítési szempontok a populáris kultúra tanulmányozásához*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BERGER, JAMES (1999): *After the End: Representations of Post-Apocalypse*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- BÖRÖCZ JÓZSEF (2018): *Az EU és a világ: Kritikai elemzés*. Kalligram, Pozsony.
- BROD, I. M. [Szalai-Kocsis Tamás] (2009): Aranyösvényen. In: *karcolat.hu* http://karcolat.hu/irasok/sci_fi/im_brod/aranyosvenyen (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- CZIGÁNYIK ZSOLT (2019): Utópia és utópizmus: Egy irodalmi és politikai fogalompar nyomában. *Korunk* III/2. 11–23.
- DIPPOLD ÁDÁM (2019): Fiorei Joachimtól a szárazbábhívókig: így készül az apokalipsziszre! In: *Qubit online*. <https://qubit.hu/2019/03/17/fiorei-joachimtol-a-szarazbabhivokig-igy-keszulj-az-apokalipsziszre> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- DOBSZAY LÁSZLÓ (2007): *A magyar dal könyve*. Hagyományok Háza–Timp Kiadó, Budapest. (Első kiadás: 1984.)
https://regi.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_550_a_magyar_dal_konyve/ch08.html (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- DOMOKOS ÁRON (2019a): A science-fiction mint oktatási eszköz. *Danubius Noster, különszám*. Eötvös József Főiskola, Baja. 33–47.
- DOMOKOS ÁRON (2019b): Világgyár: SF-világépítés és -rekonstruálás irodalomórán. *Anyanyelvi Kultúráközvetítés* 2/2. 58–96.
- DUCLOS, DENIS (2012): A világvége túlélői. Fordította: Hrabák András. In: *magyardiplo.hu* online. <https://www.magyardiplo.hu/2012-julius/824-a-vilagvege-tuleli> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- ÉBER MÁRK ÁRON (2019): Osztályszerkezet Magyarországon globális perspektívából. *Fordulat* 26. 76–114.
- ERDEI LILLA (2015): Vissza a harag útján, avagy egy érzelmes disztópia. *Apertúra [online]* 2015.

- tavaszy-nyár. <URL: <http://uj.apertura.hu/2015/tavaszy-nyar/erdei-vissza-a-harag-utjan-avagy-egy-erzelmes-disztopia> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- FARKAS ZSOLT (1993): Levél New Yorkból Pécsre. *Jelenkor* XXXVI/4. 314–337.
- FISHER, MARK (2020): *Kapitalista realizmus – Nincs alternatíva?* Napvilág Kiadó, Budapest. Fordította: Tillmann Ármin és Zemplényi-Kovács Barnabás.
- GALUSKA LÁSZLÓ (2015): Tipologia fantastica: A fantasztikus irodalom tipológiájáról és műfajelméleteiből. *Gradus* 2/1. 21–38.
- GASPARICSNÉ KOVÁCS ERZSÉBET (2010): Olvasóvá nevelés. *Képzés és Gyakorlat* 8/3–4. 89–96.
- GENETTE, GÉRARD (1996): Transztextualitás. *Helikon* 1–2. 82–90. (Fordította: Burján Mária.)
- GEREBEN FERENC (1998): *Könyv, könyvtár, közönség: A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében.* OSZK, Budapest.
- GERGELY ANDRÁS, A. (2013): Öregedés – tradicionális rang és idő. In: *Antropolitikai és antipolitikai tétozások. Válogatott tanulmányok és reflexiók.* Szerk. Gergely András. Budapest: MAKAT – Antroport, Budapest.
- GOMBOS PÉTER (2011): A kortárs gyermekirodalom és az irodalomtanítás. *Árkádia* [online] (6) [2019. 03. 08.] URL: http://www.arkadia.pt.e.hu/magyar/cikkek/gombos_kortars_gyerek (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- GOMBOS PÉTER (2019a): A digitális generáció olvasási szokásai – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai. In: *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben.* Szerk. Barátné dr. Hajdu Ágnes és dr. Béres Judit. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest. 149–193.
- GOMBOS PÉTER (2019b): A disztópiák alkonyatjától a disztópiák alkonyáig? *Korunk* III/2. 49–55.
- GOMBOS PÉTER – CSIMA MELINDA (2019): A digitális bennszülöttek olvasási kedve, olvasáshoz való viszonya a 2017-es és 2019-es felmérések tükrében. *Anyanyelvi Kultúráközvetítés* 2/2. 45–57.
- GOMBOS PÉTER – HEVÉRNÉ KANYÓ ANDREA – KISS GÁBOR (2015): A netgeneráció olvasási attitűdje – 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai. *Új Pedagógiai Szemle* 1–2. 59–62.
- HEGEDŰS NORBERT (2012): A bizonyosság ígérete. *Humán Innovációs Szemle* 3/1–2. 31–39.
- HEGEDŰS ORSOLYA (2012): *A mágia szövedéke: Bevezetés a magyar fantasy olvasásába I.* Liliium Aurum, Dunaszerdahely.
- HERALD, DIANA TIXIER – KUNZEL, BONNIE (2002): *Strictly Science Fiction. A Guide to Reading Interests.* Libraries Unlimited, Greenwood Village.
- HEROD, ANDREW (2018): A munka földrajzától a munkaföldrajzig: A munka térbeli kiigazításai és a kapitalizmus földrajza. *Eszmélet* 119. 169–199. Fordította: Csolák Dániel – Czifursz Márton.
- HOWARD, DAVE (2017): A MU szerzői 8. – Interjú I. M. Broddal. In: *SFportal.hu online.* <http://mu.sfportal.hu/tag/i-m-brod> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)

- HUBBES LÁSZLÓ ATTILA (2018): Megbélyegzett tudás. Eltitkolt múlt(ak), tiltott eredet(ek). In: *Tapasztalatból hallottam... Alternatív világgépek, összeesküvéselemlétek társadalomtudományi elemzése*. Szerk. Povedák István – Hubbes László Attila. MTA-Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged. 39–64.
- JAKAB ALBERT ZSOLT (é. n.): *Balladatar*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. <http://www.kjnt.ro/balladatar/> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- KESERŰ JÓZSEF (2014): Hogyan olvassunk rémtörténeteket? In: *Az irodalomoktatás új kihívásai*. Szerk. Erdélyi Margit. Gondolat, Budapest. 102–122.
- MÄÄTTÄ, JERRY (2015): Keeping Count of the End of the World: A Statistical Analysis of the Historiography, Canonisation, and Historical Fluctuations of Anglophone Apocalyptic and Post-Apocalyptic Disaster Narratives. *Culture Unbound* 7. 411–432.
- MALET, JEAN-BAPTISTE (2019): A világvége elmarad. In: *magyardiplo.hu online*. Fordította: Morva Judit. <https://www.magyardiplo.hu/archivum/2019-januar/255-2019-oktober/2747-a-vilagvege-elmarad> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- MÁN-VÁRHEGYI RÉKA (2015): *Kreatív írás – Sci-fi! 4. osztályosoknak*. (Légy te a mesélő!) Babilon, Budapest.
- MANXHUKA AFRODITA (2016): Aktualizált klasszikusok, avagy a legújabb populáris regényekben rejlő pedagógiai lehetőségek. *Iskolakultúra* 26/6. 67–75.
- NAGY ÁDÁM (2018, szerk.): *Nevelj jedít: A képzelet pedagógiája*. Atheneum, Budapest.
- NAGY ÁDÁM (2020): Jedik, varázslók és zombik mint diskurzusképző konstruktivisták: A popkultúra bevonási lehetőségei a tanulási folyamatba. *Új Pedagógiai Szemle* 70/1–2. 147–158.
- NAGY ATTILA (2003): *Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás és művelődésszociológiai vizsgálata*. OSZK–Gondolat Kiadó, Budapest.
- NAT (2020): A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny* 17. sz. (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- NEMES Z. MÁRIÓ (2017): Az apokalipszis unalma: Fagyott május. In: *revizor.hu*. <https://revizoronline.com/hu/cikk/6639/fagyott-majus/> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- ŐZE SÁNDOR (2011): *Apokaliptikus időszemlélet a korai reformáció Magyarorszáján (1526–1566)*. Budapest: k. n. (Doktori értekezés.)
- PASZTLER ÁGOTA (2018): A populáris irodalom helyzete az angolszász sci-fiben. Beszámoló egy kerekasztal beszélgetésről. In: *scifi.hu-honlap*. <https://www.scifi.hu/2018/03/07/a-popularis-irodalom-helyzete-az-angolszasz-sci-fiben/> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- SÁNTA SZILÁRD (2012): *Mesterséges horizontok: Bevezetés a Kortárs sci-fi olvasásába*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.

- S. SÁRDI MARGIT (é. n. a): A tudományos-fantasztikus irodalom tematikája. In: *Magyar Sci-Fi Történeti Társaság oldala* [online] é. n. [2019. 03. 08.] <https://sites.google.com/site/scifitort/tanulmanyok/s-sardi-margit-a-tudomanyos-fantasztikusirodalom-tematikaja> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- S. SÁRDI MARGIT (é. n. b): Világvége-koncepciók. In: *Magyar Sci-Fi Történeti Társaság oldala* [online] é. n. <https://sites.google.com/site/scifitort/tanulmanyok/s-sardi-margit-vilag-vege-koncepc> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- SULYOK BLANKA (2015): Kreatív írás középiskolás fokon. *Helikon* 61/1. 87–103.
- SZALAI-KOCSIS TAMÁS (2015): Aranyösvényen. In: *2045 – harminc év múlva. SF-antológia*. Szerk. Szélesi Sándor. Ad Astra, Budapest. 353–376.
- SZÉLESI SÁNDOR (2015): Bevezető. In: *2045 – Harminc év múlva. SF-antológia*. Szerk. Szélesi Sándor. Ad Astra, Budapest. 7–8.
- SZILÁGYI ÁKOS (2001): Happykalipszis: Brazil és más végtörténetek. *Filmvilág* 44/2. 32–37.
- SZOKÁCS ESZTER (2020): A sztoricumamitól a jelentésrétegek kibontásáig – disztópia az ifjúsági irodalomban. In: *mesecentrum.hu*. <https://igyc.hu/esemenyek/a-sztoricumamitol-a-jelentesretegek-kibontasaig-disztopia-az-ifjusagi-irodalomban.html> (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- TÓSZEGI ZSUZSANNA (2009): Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. *Könyv és Nevelés* 4. sz. https://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/tzs_0904.htm (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- TROTTA, JOE – FILIPOVIC, ZLATAN – SADRI, HOUMAN (2020, szerk.): *Broken Mirrors: Representations of Apocalypses and Dystopias in Popular Culture*. Rotledge, News York.
- VARGA TAMÁS JÓZSEF (2012): I. M. Brod interjú. In: *karcolat.hu* http://karcolat.hu/cikkek/irodalom/i_m_brod_interju (Utolsó megtekintés: 2020. október 27.)
- VÖRÖS KLÁRA (2016): Az irgalmasság és a proverbiumok. *Katolikus Pedagógia* 5/1–2. 65–71.
- WOLFE, GARY K. (2011): *Evaporating Genres: Essays on Fantastic Literature*. Wesleyan University Press, Middletown.

„ALL LIVING CREATURES ARE BOUND TO DIE” – DOOMSDAY IN THE LITERATURE CLASS

The paper at hand aims to be a teachers’ guide to lesson plans for using popular literature and, more specifically, science fiction (hereafter: SF) in the classroom. As such, it is related to the discussion of how elementary and high school students can be supported to become readers. Many

current scholars of the genre agree that in addition to serving as an example of how works of fiction in general work, SF pieces draw attention to a remarkable branch of development of literature and contribute to our understanding of the social realities of present-day societies. Furthermore, they can enhance tolerance / solidarity, environmentalism, creativity and critical thinking. „SF is a gateway for students to subjects other than literature; to scholarship, new ways of thinking as well as human endeavors activating the entire personality such as history, psychology, religion, economy, sociology, epistemology, philosophy and, of course, science.” (DOMOKOS 2019a) The popularity of post-apocalyptic and dystopian science fiction stories is steadily growing. From among contemporary Hungarian pieces, Tamás Szalai-Kocsis’s short story entitled *Aranyösvényen* [On the Golden Trail] is singled out and analyzed. Special focus is put on aspects of social criticism present in this extraordinary „post-apocalyptic poor lad’s story”. The representation of the post-apocalypse and doomsday is also discussed and some new generalizations are made concerning the sub-genre itself. In the closing section of the paper, the teachers’ and students’ attention is drawn to further pieces of contemporary science fiction.

Keywords: literature in the classroom, contemporary Hungarian literature, popular literature, science-fiction, (post-)apocalypse, dystopia